

نوع مقاله: ترویجی

بررسی فرصت‌ها و تهدیدهای ویروس کرونا (کووید - ۱۹) در ابعاد دینی - اخلاقی و عقلانی از طریق تجارب زیسته معلمان مدارس ابتدایی

mehdirosta@ens.uk.ac.ir

hralavi@uk.ac.ir

 orcid.org/0000-0001-6456-8904

سیدمهدی روستا / دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه شهید باهنر کرمان

سیدحمیدرضا علوی / استاد فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه شهید باهنر کرمان

پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۲۵

دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۰۷

چکیده

پیدایش پاندمی کرونا در جهان، تمام ابعاد زندگی انسان را تحت‌الشعاع قرار داد؛ به طوری که دنیای پساکرونا با دنیای قبل از کرونا تفاوت‌های قابل‌ملاحظه‌ای دارد و این پدیده همراه با فرصت‌ها و تهدیدهای بی‌شماری در عرصه زندگی انسان بوده است. شناخت این فرصت‌ها و این تهدیدها برای انسان امروز الزامی است؛ چراکه آرامش وقتی تحقق پیدا می‌کند که انسان با تعامل درست با تغییرات دنیای اطراف خود، به تعادل برسد و این تعادل با شناخت صحیح امکان‌پذیر است. لذا هدف این پژوهش بررسی فرصت‌ها و تهدیدهای ویروس کرونا (کووید - ۱۹) در ابعاد دینی - اخلاقی و عقلانی از طریق تجارب زیسته معلمان مدارس ابتدایی است. تحقیق حاضر از نوع کیفی و با روش پدیدارشناسی انجام شده است. به کمک نمونه‌گیری هدفمند، ۱۸ نفر از افراد جامعه مورد بررسی قرار گرفتند. از روش مصاحبه نیمه‌ساختاریافته برای گردآوری داده‌ها استفاده گردید. به کمک روش هفت مرحله‌ای کلایزی به تجزیه و تحلیل اطلاعات پرداخته شد. یافته‌های این پژوهش در سه بعد کلی دینی - اخلاقی و عقلانی قابل تقسیم هستند، که هر بعد خود شامل چندین مؤلفه است و مشارکت‌کنندگان نظرات متفاوتی نسبت به هر کدام از این مؤلفه‌ها ابراز کرده‌اند که شرح آن به صورت مبسوط در متن مقاله ذکر شده است. توجه به تمامی تهدیدها و فرصت‌های بیماری کرونا در این پژوهش برای تدوین برنامه‌های جامع جهت استفاده از فرصت‌های آن و رفع تهدیدهای ناشی از آن مورد تأکید است.

کلیدواژه‌ها: تهدیدها و فرصت‌ها، کووید - ۱۹، بعد اخلاقی - دینی، بعد عقلانی، معلمان مدارس ابتدایی.

مقدمه

پدیده‌ها بر انسان است. تا از طریق این معارف انسان به مدیریت و اصلاح و بهسازی خود پردازد (چیت‌ساز، ۱۳۹۹). بیماری همه‌گیر کووید - ۱۹ از راه‌های مختلف بر دین و ایمان تأثیر گذاشته است. محدودیت‌های زیادی در سراسر جهان اعمال شده است. افراد معتقد در تضاد با هشدارهای مقامات مبنی بر محدود کردن اجتماعات برای مبارزه با شیوع ویروس هستند (کوالزیک و همکاران، ۲۰۲۰، ص ۲۶۷۱). با توجه به بیماری همه‌گیر کنونی، از بسیاری از جوامع مذهبی خواسته شده است که خدمات و جلسات خود را به حالت تعلیق درآورند. از دیدگاه این جوامع، هزینه‌های قابل‌توجهی برای خیر معنوی که این خدمات مذهبی ایجاد می‌کند، به‌همراه دارد. شواهد تجربی همچنین نشان می‌دهد که تعلیق این خدمات هزینه‌های مربوط به سلامت جسمی و روانی را نیز به‌همراه دارد (واندرویل، ۲۰۲۰، ص ۲۱۹۶). کرونا یکی از پدیده‌های ملی و جهانی در قرن اخیر محسوب می‌شود که دارای کارکردها، پیامدها، آثار و نتایج مثبت و منفی گوناگونی است؛ که بررسی آن به شناخت بهتر ابعاد آن و نیز شرایط مقابله و کنترل آن بسیار کمک می‌کند (کریمی، ۱۳۹۹). لذا در این تحقیق به دنبال یافتن فرصت‌ها و تهدیدهای ناشی از کرونا در ابعاد دینی - اخلاقی و عقلانی هستیم. سؤال اساسی این است که بیماری کووید - ۱۹ واجد چه فرصت‌ها و تهدیدهایی بر بعد دینی - اخلاقی و عقلانی است؟

بعد از پیدایش بیماری کرونا، پژوهش‌های متعددی در مورد کرونا در داخل و خارج کشور در رشته‌های گوناگون انجام شده است که به تعدادی از آنها متناسب با موضوع اشاره می‌شود.

مقاله «خیزش تفکر الهیاتی - فلسفی در بحران کرونا (مروری بر معناداری زندگی، مرگان‌اندیشی و معنویت‌گرایی)» (علیپور و قربانی قمی، ۱۳۹۹)؛ نویسندگان به تبیین مرگان‌اندیشی، معناداری زندگی، بازگشت و احیای معنویت در سایه پدیده کرونا می‌پردازند. در این تحقیق به این نتیجه می‌رسند که وقتی انسان درد و رنج ناشی از کرونا را درک می‌کند، افزایش معنویت و توجه به‌خدا، با کمک دین به بازخوانی و معنا بخشی از رنج زندگی، تفکر دوباره در مورد ماهیت مرگ و نحوه مواجهه با آن را تجربه می‌کند.

مقاله «نقش سلامت معنوی و مقابله مذهبی در پیش‌بینی اضطراب مرگ در بیماران مبتلا به ویروس کرونا» (نوحی و

در اواخر سال ۲۰۱۹ (۱۳۹۸) ویروسی به نام «کرونا» در سطح جهان شیوع پیدا کرد و این وضعیت در سال میلادی ۲۰۲۰ (۱۳۹۹) نیز تداوم پیدا کرد؛ به طوری که تمامی دستگاه‌های حکومتی و نظام‌های سلامت و جوامع انسانی را تحت تأثیر قرار داد و بر همه انسان‌ها اعم از زن و مرد و از هر نژاد و فرهنگ و قومیتی، بیشترین خسارت‌ها را وارد کرد (فراهانی و همکاران، ۱۳۹۹). پدیده کرونا هرچند ظاهراً ماهیتی صرفاً پزشکی و در ارتباط با نظام سلامت دارد؛ اما پدیده‌ای چندبعدی است که در حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی و اقتصادی دارای آثار و پیامدهای متعددی است (اسکندریان، ۱۳۹۹). پدیده کرونا تا حدی بر ابعاد مختلف زندگی بشر تأثیرگذار بوده است که در تمام دنیا گسترش پیدا کرده و برای جوامع توسعه‌یافته و توسعه‌نیافته مشکلات عدیده‌ای به وجود آورده و باعث تغییر در سیستم‌ها و ساختارهای نظم موجود، از جمله سبک زندگی شده است؛ به طوری که می‌توان سبک زندگی را به دو دوره متمایز و مختلف، پیش و پس از بیماری کرونا تقسیم کرد. لذا کلمه «پسا کرونا» به معنای آغاز دوره‌ای جدید و متفاوت از جهان، معنا پیدا می‌کند (تاج‌بخش، ۱۳۹۹). بیماری کرونا نه تنها باعث نگرانی سلامت همگانی می‌شود؛ بلکه در بروز بیماری‌های روان‌شناختی نیز مؤثر است؛ از جمله این بیماری‌ها می‌توان به برچسب‌زنی، رفتارهای اجتنابی، تحریک‌پذیری، اضطراب، اختلال خواب، ترس، افسردگی و اختلال استرس پس از سانحه اشاره کرد (شهیداد و محمدی، ۱۳۹۹). از جمله آثار دیگر کرونا تأثیر آن بر حیات دینی است؛ به طوری که بحث‌برانگیزترین تأثیرات شیوع کرونا بر حیات دینی دین‌داران، تعطیلی مناسک جمعی و اماکن مذهبی است. این تعطیلی مناسک دینی به طرح دو فرضیه انجامیده است: یک فرضیه از بحران در حیات دینی ایرانیان سخن گفته و فرضیه دیگر بازگشت به دین و دینداری را مطرح کرده است. شناخت تهدیدها و فرصت‌های پدیده‌های نوظهوری مثل کرونا در ابعاد مختلف دینی - اخلاقی و عقلانی انسان حائز اهمیت بسیاری است؛ چراکه سلامت جامعه و انسان وقتی امکان‌پذیر است که معرفت و شناخت انسان از پدیده‌های اطراف بخصوص پدیده‌های نوظهوری مثل کرونا افزایش پیدا کند. اهم اموری که باید در این موقعیت‌ها مورد شناخت انسان واقع گردد، شناخت تهدیدها و فرصت‌های دینی - اخلاقی و عقلانی این

مقاله «بهزیستی احساسی تحت شرایط قرنطینه: مطالعه نمونه‌ای از تجربه در اتریش در زمان شیوع کووید ۱۹» (استیگر و همکاران، ۲۰۲۱)؛ نویسندگان به این نتیجه دست یافتند که حضور در فضای باز با بهزیستی عاطفی بالاتری همراه است، در حالی که تنهایی بیشتر و زمان بیشتر برای تلویزیون با بهزیستی کمتری مرتبط است. علاوه بر این، هنگامی که شرکت‌کنندگان در فضای باز بودند، تأثیر تنهایی بر بهزیستی کم‌تر از خانه بود.

بیلدریم و گولر (۲۰۲۰) در پژوهش خود به این نتیجه دست یافتند که شدت کووید - ۱۹، خودکارآمدی شخص و رفتارهای پیش‌گیرانه با بهداشت روانی شخصی همبستگی داشتند. اکثر شرکت‌کنندگان در این تحقیق، دانش ناکافی در مورد کووید - ۱۹ داشتند و به شدت درگیر رفتارهای پیش‌گیرانه بودند.

آرسلان و همکاران (۲۰۲۰) در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که اضطراب ناشی از بیماری کرونا ویروس به‌طور مستقیم با سرزندگی ذهنی، احساس تنهایی و نشخوار ذهنی همبستگی دارند. سرزندگی و احساس تنهایی هم واجد تأثیرات مثبت روی نشخوار هستند. علاوه بر این، تأثیر غیرمستقیم اضطراب کرونا ویروس به نشخوار ذهنی از طریق واسطه‌گری سرزندگی ذهنی و احساس تنهایی صورت می‌گرفت. این یافته‌ها اهمیت برخورداری از سیستم‌های مؤثری را که سرزندگی ذهنی و احساس تنهایی را به‌منظور به حداقل رساندن اضطراب کرونا ویروس بر نشخوار ذهنی به حداقل رساند، نشان می‌دهند.

با توجه به پرسش پژوهش که به دنبال تبیین و کشف عمیق فرصت‌ها و تهدیدهای بیماری کووید - ۱۹ در ابعاد دینی - اخلاقی و عقلانی به‌منظور دستیابی به توصیفی غنی، مشروح و کل‌نگر است؛ لذا رویکرد این تحقیق از نوع کیفی است. روش تحقیق این پژوهش، با توجه به اینکه این پژوهش به دنبال پیدا کردن فرصت‌ها و تهدیدهای ناشی از بیماری کووید - ۱۹ از طریق تجارب زیسته افراد است؛ روش پدیدارشناسی است. پدیدارشناسی پژوهشی درباره جهان است؛ آن‌گونه که بر اشخاص جلوه‌گر می‌شود. در این پژوهش محقق ارتباط نزدیکی با پدیده مورد پژوهش دارد و می‌خواهد خود را در تجربه این پدیده‌ها بشناسد (گال و همکاران، ۱۳۸۶، ص ۱۰۴۸). به‌منظور دستیابی به تجارب زیسته افراد از ابزار مصاحبه استفاده شده است. با توجه به اینکه مصاحبه نیمه‌ساختاریافته امکان دستیابی به اطلاعات معینی را با طرح پرسش‌های مشخص فراهم می‌کند و در

همکاران، ۱۳۹۹)؛ نویسندگان به این نتیجه دست پیدا کردند که سلامت معنوی و مقابله مذهبی قادر است اضطراب مرگ بیماران کرونایی را پیش‌بینی کند و می‌توان اضطراب مرگ ناشی از بیمار کرونا در این بیماران را با تقویت ابعاد معنویت کاهش داد.

مقاله «نقش فراهیجان‌های مثبت و منفی، باورهای مذهبی و تاب‌آوری در پیش‌بینی اضطراب کرونا مبتلایان به بیماری دیابت نوع دو» (وکیلی و همکاران، ۱۳۹۹)؛ نویسندگان به این نتیجه دست یافتند که در پیش‌بینی اضطراب کرونا مبتلایان به بیماری دیابت نوع دو، جهت‌گیری مذهبی درونی و فراهیجان‌های مثبت و تاب‌آوری نقش منفی دارد و جهت‌گیری مذهبی بیرونی و فراهیجان‌های منفی، نقش مثبت دارند. لذا باید برنامه‌هایی طراحی شود که به افزایش جهت‌گیری مذهبی درونی و فراهیجان‌های مثبت و تاب‌آوری و به کاهش جهت‌گیری مذهبی بیرونی و فراهیجان‌های منفی بیانجامد و از طریق ارائه آنها در قالب کارگاه‌های آموزشی مجازی و الکترونیکی به کاهش اضطراب کرونا منجر شود.

مقاله «رابطه بین اضطراب مرگ با بهزیستی معنوی و مقابله مذهبی در بزرگسالان مسن در طی بیماری همه‌گیر کووید - ۱۹» (ربابا و همکاران، ۲۰۲۱)؛ نویسندگان به این نتایج دست یافتند که اکثر افراد مسن شرکت‌کننده دارای سطح پایین مقابله مذهبی و بهزیستی معنوی و سطح بالایی از اضطراب مرگ بودند. به‌علاوه، در مقایسه با مردان مسن، زنان مسن دارای مقابله مذهبی بالاتر و اضطراب مرگ پایین‌تر بودند. علاوه بر این، در مقایسه با افراد مسن بیوه، افراد مسن متأهل دارای سطح اضطراب مرگ بیشتری بودند. پس از کنترل خصوصیات جمعیتی - اجتماعی، مقابله مذهبی و بهزیستی معنوی، سطح قابل‌توجهی از اضطراب مرگ را در بزرگسالان مسن‌تر پیش‌بینی می‌کند.

مقاله «رشد پس از سانحه و پاسخ‌های مرتبط با استرس در طی بیماری همه‌گیر کووید - ۱۹ در یک نمونه نماینده ملی: نقش باورهای اصلی مثبت در مورد جهان و دیگران» (وازکز و همکاران، ۲۰۲۱)؛ نویسندگان به این نتیجه رسیده‌اند که اعتقادات اولیه در مورد یک جهان خوب، گشودگی در آینده و شناسایی با بشریت با رشد پس از سانحه ارتباط داشت. در حالی که سوءظن، عدم تحمل، عدم اطمینان، اضطراب در مورد مرگ و همچنین شناسایی با بشریت با علائم پس از سانحه و در نتیجه اختلال همراه بود.

بعد، این توصیفات کوتاه در درون دسته‌هایی قرار گرفتند؛ به‌طوری‌که مضامین، شکل داده شدند؛ سپس هر مضمون با توجه به مقوله‌های آن، به‌صورت خلاصه‌ای روایت‌وار نوشته شد و نتایج برای شرکت‌کنندگان شرح داده شد تا واکنش‌ها و نظرات خود را درباره نتایج ذکر کنند و در پایان، گزارش کتبی از فرایند تحقیق نوشته شد.

۱. یافته‌های تحقیق

در این قسمت پژوهش بر مبنای تجزیه و تحلیل اطلاعات مصاحبه‌ها، ابتدا به ذکر کلی مضمون‌های اصلی و فرعی در چارچوب جدول پرداخته می‌شود؛ سپس در بعد دینی - اخلاقی به تشریح مضمون‌های فرعی براساس مقوله‌های آن می‌پردازیم؛ آنگاه همین فرایند به‌ترتیب برای بعد عقلانی انجام می‌شود.

جدول ۲: مضمون‌های اصلی و فرعی فرصت‌ها و تهدیدهای بیماری کووید - ۱۹

مضمون اصلی	مضمون فرعی
بعد دینی - اخلاقی	۱. رفتارهای دینی
	۲. نگرش نسبت به مرگ
	۳. نگرش نسبت به دنیا
	۴. نیکوکاری، احسان و انفاق
	۵. صبر و شکیبایی
	۶. احترام به دیگران
	۷. صمیمیت در خانواده
بعد عقلانی	۱. تفکر و ژرف‌نگری / ذهنیت فلسفی
	۲. سکوت و خاموشی
	۳. مطالعه
	۴. پژوهش
	۵. خلاقیت و نوآوری
	۶. تدریس / یاددهی - یادگیری
	۷. ارزش‌یابی

۱-۱. بعد دینی - اخلاقی

الف. رفتارهای دینی

موارد مثبت: مشارکت‌کنندگان اظهار کرده‌اند که مشاهده مرگ هم‌وطنان و ترس از مرگ احتمالی، تغییر نگرش نسبت به دنیا، افزایش ترس از خدا به‌خاطر اعمال ناپسند، جست‌وجوی آرامش برای کاهش سختی‌ها، استرس‌ها و اضطراب‌های ناشی از کرونا و

جریان این نوع مصاحبه، انعطاف لازم در طرح پرسش‌ها فراهم است؛ لذا مناسب‌ترین ابزار برای گردآوری اطلاعات این پژوهش بود. جامعه پژوهش این تحقیق، معلمان شهر ده‌دشت هستند که با نمونه‌گیری هدف‌مند با ۱۸ نفر از آنها که ۹ نفر مرد و ۹ نفر زن بودند، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته انجام شده است. ملاک انتخاب این افراد برای مصاحبه، فعال و برجسته‌بودن در امر تدریس، داشتن تجارب ارزشمند، علاقه‌مند نسبت به شرکت در مصاحبه و نداشتن محدودیت برای شرکت در مصاحبه بوده است. در این تحقیق ابتدا با انجام ۱۵ مصاحبه به اشیاع نظری رسیدیم و برای اطمینان با ۳ نفر دیگر نیز مصاحبه گرفتیم تا نسبت به اشیاع نظری مطمئن شویم. به‌منظور گردآوری اطلاعات، ابتدای امر سؤالات مصاحبه تدوین شدند و به‌منظور ارزیابی قابلیت اعتماد سؤالات مصاحبه، آنها را به دو نفر کارشناس ارائه کردیم که بیان کردند سؤالات به‌خوبی محتوای تحقیق را می‌سنجند؛ سپس با توجه به ملاک‌های مشخص شده، نمونه تحقیق تعیین گردید. از بستر واتس‌آپ برای ارتباط و مصاحبه با مشارکت‌کنندگان استفاده گردید؛ به‌طوری‌که ابتدا دو تا فایل آموزشی برای آنها فرستاده شد تا به‌خوبی با نحوه انجام مصاحبه آشنا شوند. سپس سؤالات تحقیق در اختیار آنها قرار گرفت و به آنها چند روز فرصت دادیم تا در فرصت مناسبی به سؤالات با دقت کافی پاسخ دهند. اگر کسی از مشارکت‌کنندگان نیز سؤالی داشت، با دقت به سؤال آنها پاسخ دادیم و در صورت لزوم سؤالات دیگری برای بعضی از مشارکت‌کنندگان نیز مطرح شد، تا دقیق‌ترین و عمیق‌ترین اطلاعات از تجارب زیسته آنها استخراج شود. مشارکت‌کنندگان به‌طور میانگین ۱۵ دقیقه به پاسخ‌گویی به سؤالات برآمدند و تجارب زیسته خود را در قالب فایل صوتی یا متن نوشتاری مطرح کرد. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات حاصل از مصاحبه، از روش کلایزی استفاده شده است. این روش شامل خواندن دقیق همه توصیف‌ها و نظرات مهم شرکت‌کنندگان، استخراج عبارات‌های مهم و مرتبط با تحقیق است (فتاح‌نژاد و اندیشمند، ۱۳۹۸). برای تجزیه و تحلیل اطلاعات براساس روش کلایزی بعد از مکتوب‌کردن مصاحبه‌ها، هر مصاحبه چندین‌بار خوانده شد تا محتوای کلی آنها درک شود؛ سپس جملات، عبارات‌ها و پاراگراف‌هایی که مربوط به سؤالات مصاحبه بودند، جدا شده و در فایل‌های جداگانه‌ای نگهداری شدند و برای هر جمله مهمی با توجه به معنای ضمنی آن، یک توصیف کوتاه نوشته شده است. در مرحله

به مقوله مرگ بیشتر از گذشته اهمیت دهند و دل‌بستگی آنها به دنیا کم‌رنگ‌تر شود و به آن به‌منزله سرای گذر بنگرند. یکی از مشارکت‌کننده‌ها بیان می‌کرد که: «قبلاً تفکر من این بود تا آدم می‌تونه باید از زندگی لذت ببره؛ حس می‌کردم آدم هیچ‌وقت نمی‌میره؛ زیاد به امور اخروی فکر نمی‌کردم؛ ولی الان نگرش من نسبت به دنیا این است که حتی همین نعمت‌هایی که خدا داده، باید ازشون مراقبت بکنیم و جوری نباشه که آخرت را از یاد ببریم؛ یعنی دنیا و آخرت در کنار همدیگر باشه».

موارد منفی: طبق اظهارات تعداد کمی از شرکت‌کنندگان که افراد مثبت‌نگری بودند و نسبت به آینده خوش‌بین بودند، نگرش آنها نسبت به دنیا تغییری نکرد.

د. نیکوکاری، احسان و انفاق

موارد مثبت: مشارکت‌کنندگان اظهار داشته‌اند که شرایط ناشی از کرونا باعث تعطیلی خیلی از مشاغل شده است و این شرایط باعث فشارهای اقتصادی به بدنه ضعیف جامعه شده است و با توجه به وظایف انسانی و ارزش‌های دینی که داشتند، و با در نظر گرفتن بی‌ارزشی دنیا، با انجام کارهایی مانند عضو شدن در گروه‌های واتس‌آپ برای کمک به هم‌نوعان، فعالیت در خیریه‌ها و گروه‌های جهادی، تشکیل گروه‌های خیریه‌ای، کمک‌های مستقیم و غیرمستقیم مالی و غذایی و بهداشتی به نیازمندان، بخصوص دانش‌آموزان نیازمند پرداختند. تعدادی از مشارکت‌کنندگان بیان کردند که معنویاتی مانند: دل‌داری دادن، انرژی مثبت دادن، برطرف کردن نیازهای عاطفی، ایثار از وقت شخصی برای دانش‌آموزان، هم‌دلی و دل‌سوزی نسبت به بقیه افراد نیز از مصادیق احسان و نیکوکاری هستند و خود در حق دیگران، این معنویات را ابراز کرده‌اند. به‌عنوان مثال یکی از شرکت‌کننده‌ها می‌گفت که: «تعطیلی کارها و درآمد نداشتن مشاغل آزاد با وضعیت بد اقتصادی، مرا به فکر برد که این افراد در این شرایط باید چطور کرایه خانه و مغازه را بدهند؟ با چه پولی باید غذا تهیه کنند؟ به‌همین خاطر از طریق دوستانی که درخواست کمک برای نیازمندان داشتند، مقداری کمک می‌کردم».

موارد منفی: در این مقوله کسی بیان نداشت که احسان و نیکوکاری کمتری نسبت به قبل تجربه کرده باشد یا هیچ‌گونه کاری در این زمینه انجام نداده باشد؛ بلکه همه افراد در این زمینه فعال بوده‌اند.

توجه به رفتارهای دینی به‌عنوان تنها راهی که می‌توان به آن چنگ زد، باعث شده رفتارهای دینی مانند نماز، دعا، مناجات، قرآن‌خواندن و... در مشارکت‌کننده‌ها بهبود و افزایش یابد. به‌عنوان مثال یکی از مشارکت‌کننده‌ها بیان می‌کرد که: «کرونا ترسی برایم ایجاد کرد که برای رهایی از ترس مرگ، به‌خاطر گناهایی که انجام دادم، سعی می‌کردم به نماز بیشتر اهمیت دهم و تمرکز بیشتری داشته باشم و به‌سمت گوش دادن مداحی بیشتر هدایت می‌شدم تا فضای معنوی بیشتری را تجربه کنم».

موارد منفی: اظهارات مشارکت‌کنندگان نشان می‌دهد که کاهش حضور در مناسک و مراسمات مذهبی، عدم پذیرش شرایط ناشی از کرونا و مقصر دانستن خدا در این امر، از جمله عواملی بود که باعث کاهش رفتارهای مذهبی در افراد شده بود. بعضی مشارکت‌کنندگان تأکید می‌کردند که تغییر در رفتارهای مذهبی را تجربه نکردند؛ چراکه باورهای خود را با استدلال شکل داده بودند و تغییر رفتارهای ناشی از ترس را قبول نداشتند.

ب. نگرش نسبت به مرگ

موارد مثبت: بیشتر مشارکت‌کنندگان بیان داشته‌اند که مقوله ترس از مرگ را تجربه کرده‌اند و به آن اذعان داشته‌اند؛ همچنین اظهار کرده‌اند که دیدن مرگ هم‌وطنان باعث شد افراد بیشتر به مقوله مرگ و اتفاقات بعد از آن بیندیشند و در زندگی به آن بیشتر توجه داشته باشند و آن را بیشتر بپذیرند. به‌عنوان مثال یکی از مشارکت‌کنندگان بیان می‌کرد که: «قبلاً زیاد در مورد مرگ فکر نمی‌کردم؛ بیشتر به دنیا فکر می‌کردم؛ به اینکه چطور از دنیا بیشتر لذت ببرم؛ ولی با تفکر به اینکه چقدر مرگ راحت، نگرش من نسبت به مرگ متفاوت شده و روی رفتارهام تأثیر گذاشته».

موارد منفی: طبق نظرات بعضی از مشارکت‌کنندگان، آمادگی قبلی نسبت به پدیده مرگ، به‌خاطر ایمان یا باورهای مستدل آنها باعث شده که پدیده کرونا تأثیر چندانی در ترس از مرگ در آنها نداشته باشد.

ج. نگرش نسبت به دنیا

موارد مثبت: مشارکت‌کننده‌ها دائماً در مورد بی‌ارزشی دنیا صحبت می‌کردند و بیان داشته‌اند که تهدید مرگ باعث شده تصمیم بگیرند

ه. صبر و شکیبایی

موارد مثبت: تعدادی از مشارکت‌کنندگان بیان کرده‌اند که از سختی‌های ایام کرونا برای تقویت صبر استفاده کرده‌اند. عده‌ای دیگر گفتند که با توجه کردن به امور معنوی و توکل به خداوند، کاهش حساسیت نسبت به بعضی از رفتارهای اطرافیان و تفکر کردن، صبر را در خود افزایش دادند. تعدادی از مشارکت‌کنندگان بیان داشته‌اند که در این زمینه تأثیر خاصی را تجربه نکردند.

موارد منفی: طبق اظهارات مشارکت‌کنندگان، ترس، اضطراب، دلهره، مشغله و فشار تدریس مجازی، بی‌حوصلگی و عدم ارتباط با بقیه باعث شد که تعدادی از مشارکت‌کننده‌ها صبر کمتری را نسبت به قبل از کرونا تجربه کنند به طوری که گاهی در طول روز احساس بی‌قراری می‌کردند؛ به‌عنوان مثال یکی از مشارکت‌کنندگان در این مقوله بیان می‌کرد که: «خانه‌نشینی در ایام کرونا باعث خستگی و فشار عصبی زیادی شده بود؛ من قبل از کرونا هر روز با دوستانم قرار می‌گذاشتم و آنها را می‌دیدم؛ ولی باید این عادت را ترک می‌کردم که برایم سخت بود؛ و از طرفی رعایت نکردن تعدادی از اعضای خانواده و ترس ابتلا به کرونا این حالت را بیشتر می‌کرد و در کنار آن، دیگر فشارهای زندگی هم بود که مزید بر علت می‌شد؛ در نتیجه خیلی خشمگین می‌شدم».

و. احترام به دیگران

موارد مثبت: مشارکت‌کنندگان تأکید کردند به‌خاطر عواملی مانند ترس از مرگ و به‌یاد ماندن خاطرات بد از خود، درک بیشتر ارزش نزدیکان، خود را ملزم به رعایت احترام نسبت به آنها می‌دانستند و با افزایش انعطاف‌پذیری در درک و فهم دیگران و پذیرش آنها بیش از پیش، احترام بیشتری برای آنها قائل بودند و با افزایش صبر و با رعایت نکات بهداشتی که در واقع این را احترام به حق و حقوق آنها می‌دانستند نیز نسبت به بقیه افراد احترام قائل بودند.

موارد منفی: طبق اظهارات مشارکت‌کنندگان، کاهش صبر و حوصله و درگیری لفظی با اعضای خانواده و دوستان، از جمله عواملی هستند که باعث کاهش احترام نسبت به بقیه شده است. تعداد کمی از مشارکت‌کنندگان نیز بیان داشته‌اند در این زمینه تغییری را تجربه نکرده‌اند.

ز. صمیمیت در خانواده

موارد مثبت: تعدادی از مشارکت‌کنندگان اظهار کرده‌اند که حضور در خانواده باعث شد اعضای خانواده بیشتر برای هم وقت بگذارند و همچنین باعث شد که دورهمی‌ها، طولانی‌تر از گذشته بشود و همچنین خطر مرگ باعث شد که اعضای خانواده به نیازهای هم و مشکلات هم، به‌خصوص در مسئله سلامتی، بیشتر توجه کنند؛ همدیگر را بیشتر مورد هم‌دلی و محبت قرار دهند؛ بیشتر به ارزش همدیگر پی ببرند؛ از هم در برابر کرونا بخصوص از افراد در معرض خطر، مانند افراد پیر و افراد با بیماری‌های زمینه‌ای و افراد مبتلا به کرونا مراقبت داشته باشند.

موارد منفی: اظهارات تعدادی از مشارکت‌کنندگان نشان می‌دهد که برخی اوقات دعوی بین اعضای خانواده، مانند مشاجرات بین زن و شوهر یا والدین و بچه‌ها اتفاق می‌افتاد، که ناشی از فشار اقتصادی بر خانواده، عدم حضور در جامعه، خستگی و فشار کاری، اضطراب، استرس و ترس از مرگ بود. تعدادی از مشارکت‌کننده‌ها بیان داشته‌اند که در صمیمیت آنها در خانواده تأثیری مشاهده نکردند.

۱-۲. بعد عقلانی**الف. تفکر و ژرف‌نگری / ذهنیت فلسفی**

موارد مثبت: مشارکت‌کنندگان بیان داشته‌اند که از طریق مطالعه کتاب‌های علمی و فلسفی در اوقات فراغت، تفکر در مورد اهداف زندگی خود در آینده و مطالعه و تفکر در زمینه کاری و تفکر در مورد پدیده‌هایی مانند ماهیت و بیروس کرونا، علت رخداد آن و تأثیرات آن بر جهان، در مورد پدیده مرگ و جهان، ذهنیت فلسفی و ژرف‌نگری آنها افزایش است. اظهارات خیلی از شرکت‌کننده‌ها نشان می‌دهد که در مورد خیلی از امور و جزئیات محیط اطراف خود، بخصوص در مورد ارزش دنیا، پدیده مرگ و اتفاقات بعد از آن با توجه به اعمال گذشته، خدا و افعال او، فلسفه وجودی خود، نسبت بیماری کرونا با علم و دین و تقابل علم و دین فکر می‌کردند. به‌عنوان مثال یکی از مشارکت‌کننده‌ها بیان داشت که: «پیدا کردن فرصت مطالعه برای آزمون دکتری فلسفه و حضور در جلسات هم‌اندیشی و بحث پیرامون کرونا و علم و دین و... به شدت ذهن مرا در این ایام ژرف‌اندیش‌تر کرد».

موارد منفی: هیچ‌یک از مشارکت‌کننده‌ها بیان نداشته که در این ایام به فکر فرو رفته و تفکر بیشتری را نسبت به قبل تجربه نکرده باشد.

ب. سکوت و خاموشی

موارد مثبت: مشارکت‌کنندگان بیان داشته‌اند که کاهش ارتباطات با مردم باعث افزایش حضور در خانه شده است و این افزایش حضور در خانه باعث شد که افراد احساس تنهایی بیشتری را تجربه کنند و حتی تعدادی اظهار می‌کردند که سکوت و خاموشی بر شهر حاکم شده است؛ چراکه مردم در شهر رفت و آمد خیلی کمی دارند. تعداد دیگری اظهار می‌کردند که سکوت در برابر جملات منفی در مورد کرونا و انتقال آن به بقیه را تمرین می‌کردند و آن را وظیفه اخلاقی خود می‌دانستند.

موارد منفی: تعدادی از مشارکت‌کنندگان بیان کرده‌اند با وجود خاموشی ظاهری، ولی به شدت از لحاظ ذهنی درگیری بیشتری پیدا کردند و حضور در فضای مجازی باعث شد که خاموشی و سکوت آنها کمتر شود و همچنین تعدادی نیز بیان کرده‌اند که افزایش گفت‌وگو بین اعضای خانواده باعث شد نسبت به قبل، پرحرف‌تر شوند. تعداد کمی از مشارکت‌کننده‌ها نیز بیان داشته‌اند که تغییری در این مقوله تجربه نکرده‌اند.

ج. مطالعه

موارد مثبت: از آنجاکه کرونا باعث افزایش اوقات فراغت افراد شده؛ تعدادی از مشارکت‌کننده‌ها اظهار کرده‌اند این وقت را به سمت مطالعه کتاب، مطالعه سایت‌های مختلف و مطالعه کتاب‌های الکترونیکی با گوشی در زمینه مورد علاقه، در زمینه کاری، مهارت‌های زندگی بخصوص در مورد کرونا و راه‌کارهای گذر از این بحران، برای آزمون ورودی کارشناسی، ارشد و دکتری یا دانشجویان این مقاطع برای انجام مطالعات و فعالیت‌های درسی خود، هدایت کرده‌اند. به عنوان مثال یکی از مشارکت‌کننده‌ها بیان می‌کرد که: «من قبل از کرونا به خاطر اینکه دانشجوی دوره دکتری بودم، مطالعه و پژوهش می‌کردم؛ ولی بعد از کرونا به خاطر افزایش وقت، این مطالعه و پژوهش خیلی بیشتر شد».

موارد منفی: عده‌ای بیان داشته‌اند که مشغله‌های کاری، خستگی و بی‌حوصلگی منجر به کاهش مطالعه در زمینه مورد علاقه شده است. عده‌ای دیگر نیز بیان کرده‌اند که هیچ‌گونه تغییری در این زمینه مشاهده نکرده‌اند.

د. پژوهش

موارد مثبت: تعدادی از مشارکت‌کننده‌ها اظهار داشته‌اند با توجه به وقت زیادی که در این ایام یافته‌اند؛ در این ایام، مقالات و کتاب‌هایی را در دست تألیف دارند و تعدادی از آنها به دلیل علاقه به حل مسائل جامعه، بخصوص مسائل مرتبط با شغل معلمی، مانند اقدام‌پژوهی یا انجام پژوهش‌های دانشگاهی، به پژوهش‌هایی دست زده‌اند. تعدادی از مشارکت‌کننده‌ها بیان داشته‌اند که پژوهش حرفه‌ای نداشته‌اند، ولی پیرامون موضوعات مختلف در اینترنت تحقیق و تفکر می‌کردند.

موارد منفی: عده‌ای از مشارکت‌کننده‌ها بیان کرده‌اند که عدم حضور در مراکز دانشگاهی، تحقیقاتی و آزمایشگاهی، صرف انرژی در جهت آموزش مجازی، درگیری‌های ناشی از کرونا مثل خستگی، تدریس مجازی و... منجر به کاهش تحقیقاتشان نسبت به قبل شده است. عده دیگری از مشارکت‌کننده‌ها بیان داشته‌اند که به‌طور کلی اهل پژوهش نیستند و کرونا تأثیری در این امر نداشته است.

ه. خلاقیت و نوآوری

موارد مثبت: اظهارات مشارکت‌کنندگان نشان می‌دهد که کرونا منجر به شرایطی شد که تدریس‌ها به فضای مجازی منتقل شد و معلمان برای تدریس به تولید محتوای الکترونیکی پرداختند. آنها معتقد بودند برای تهیه محتوا وقت کافی، تفکر زیاد و خلاقیت از خود نشان دادند؛ همچنین در اموری مانند آشپزی، ارتباطات، بازی با فرزندان، کاردستی با وسایل بافتنی، تهیه دستی وسایل بهداشتی، خلاقیت نمود پیدا کرده است. به‌وضوح به این مطالب اذعان داشتند؛ به‌طوری که یکی از مشارکت‌کنندگان بیان کرد که «قطعاً در خانه ماندن باعث افزایش خلاقیت و نوآوری می‌شود؛ به شرطی که ماندن در خانه را بتوانی ازش استفاده کنی. من چون درگیر کارهای مجازی بودم، هم مطالب جدیدی یاد گرفتم و هم برای پیشبرد کارهایم دست به خلاقیت می‌زدم».

موارد منفی: اظهارات تعدادی از مشارکت‌کنندگان نشان می‌دهد که کاهش رفت و آمدها منجر به کاهش خلاقیت آنها شده است. همچنین بی‌حوصلگی و افزایش مشغله‌های کاری بر این امر نیز تأثیر گذار بوده است. تعدادی نیز بیان داشته‌اند که کرونا تأثیری بر خلاقیت آنها نگذاشته است.

و. تدریس / یاددهی - یادگیری

موارد مثبت: مشارکت کنندگان اظهار داشته‌اند که به‌خاطر اینکه تدریس به‌صورت کامل تحت‌الشعاع فضای کرونا قرار گرفته است؛ ازجمله فرصت‌هایی که در این فضا ایجاد شده، می‌توان به افزایش تولید محتوای الکترونیکی، افزایش سطح سواد معلمان در حیطه فضای مجازی بخصوص در استفاده از نرم‌افزارهای متعددی مثل نرم‌افزار تولید فیلم، کاهش حجم، طراحی آزمون و تدریس مجازی و... به‌کارگیری شیوه‌های نوین در تدریس، کم‌شدن خجالتی‌بودن دانش‌آموزان و افزایش اعتماد به‌نفس آنها، در اختیار داشتن زمان بیشتر برای تدریس، انتخاب آزادانه ساعات تدریس، ارسال محتوا برای تعداد بیشتری از دانش‌آموزان، بخصوص دانش‌آموزان نیازمند، افزایش زمان برای پرداختن به اموری که در زمان حضوری وقت کافی برای آن نبود، اشاره کرد.

موارد منفی: معلمان مشارکت‌کننده بیان داشته‌اند که معایب تدریس مجازی بیشتر از فواید آن است؛ ازجمله چالش‌هایی که بیان داشته‌اند می‌توان به کاهش یادگیری و توجه دانش‌آموزان بخصوص دانش‌آموزان ضعیف، کاهش سلامت جسمانی دانش‌آموزان و معلمان، مبتلا شدن به آسیب‌های اخلاقی فضای مجازی، بخصوص برای کودکانی که والدین آنها نظارتی بر آنها ندارند، اتلاف وقت دانش‌آموزان، عدم ارتباط صمیمی بین معلم و دانش‌آموز و احساس ناراحتی از ندیدن همدیگر، دشوار شدن تدریس برای پایه‌اول ابتدایی که باید با روش‌های خاص تدریس کرد، عدم توانایی استفاده بعضی از خانواده‌ها از فضای مجازی به‌خاطر شرایط مالی، درگیری مرتب معلم با دانش‌آموزان، بی‌اثر کردن یا کم‌اثر کردن تدریس معلم بر روی شخصیت دانش‌آموزان، انجام تکالیف توسط اولیاء، خستگی و بی‌حوصلگی معلم در تدریس اشاره کرد.

ز. ارزش‌یابی

موارد مثبت: اظهارات مشارکت‌کنندگان نشان می‌دهد که با ظهور کرونا، آنها قادر به ارزش‌یابی‌های متعدد از دانش‌آموزان شده‌اند؛ به‌طوری‌که در هفته‌چندبار از دانش‌آموزان ارزش‌یابی می‌کردند. همچنین تعدد شیوه‌های ارزش‌یابی و مفهومی‌تر کردن آن، افزایش بازخوردهای توصیفی به دانش‌آموزان، بهتر شدن روحیه دانش‌آموزان در ابراز وجود، ساده‌تر شدن ارزش‌یابی برای بعضی از دانش‌آموزان از

دیگر فوایدی بود که در حوزه ارزش‌یابی توسط معلمان مطرح شد. موارد منفی: غیرواقعی‌بودن نتایج ارزش‌یابی به علت عدم حضور دانش‌آموزان در کلاس، اهمال‌کاری بعضی دانش‌آموزان در انجام ارزش‌یابی، افزایش استرس در بعضی از دانش‌آموزان، مشکلات زیرساختی در زمینه اینترنت و قطع و وصل شدن آن در نتیجه اشکال در ارزش‌یابی را می‌توان ازجمله معایبی دانست که مشارکت‌کنندگان به‌وضوح به این امور اذعان داشتند. به‌عنوان مثال یکی از مشارکت‌کننده‌ها بیان می‌کرد که: «امتحان وقتی در گروه واتس‌آپ گذاشته می‌شد، حدود یک ساعت وقت می‌دادم، بعد که امتحان را تصحیح می‌کردم، می‌دیدم که چند نفر از دانش‌آموزان کاملاً روی کتاب نوشتن و حتی چندین نفر از دانش‌آموزانی که ضعیف بودند، نمره کامل می‌گرفتن که کاملاً مشخص بود تلقب می‌کردند و حتی اولیای بعضی از دانش‌آموزان تماس گرفتند و گلیه می‌کردند که بچه‌ها کتاب را باز می‌کنند و می‌نویسند».

نتیجه‌گیری

این تحقیق به‌منظور بررسی فرصت‌ها و تهدیدهای ویروس کرونا (کووید - ۱۹) در ابعاد دینی - اخلاقی و عقلانی، از طریق تجارب زیسته معلمان مدارس ابتدایی شهر ده‌دشت صورت گرفته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در هر مقوله خاص، معلمان تأثیرات مختلفی را تجربه کرده‌اند. فرصت‌ها و تهدیدهای ویروس کرونا در ابعاد دینی - اخلاقی و عقلانی به‌شرح زیر است:

۱) فرصت‌ها و تهدیدهای ناشی از ویروس کرونا در بعد دینی - اخلاقی شامل مقوله‌های رفتارهای دینی، نگرش نسبت به مرگ، نگرش نسبت به دنیا، نیکوکاری، احسان و انفاق، صبر و شکیبایی، احترام به دیگران و صمیمیت در خانواده می‌شود. مشاهده مرگ دیگران، ترس از ابتلا به کرونا و مرگ ناشی از آن، ترس از عذاب‌های اخروی به‌خاطر اعمال ناپسند گذشته و جست‌وجوی منبعی برای آرامش، ازجمله فرصت‌هایی هستند که منجر به تقویت رفتارهای دینی می‌شوند و کاهش حضور در اماکن مذهبی، عدم پذیرش شرایط ناشی از کرونا و مقصر دانستن خدا نیز ازجمله تهدیداتی هستند که رفتارهای دینی را کاهش می‌دهند. مشاهده مرگ هم‌وطنان و خویشاوندان فرصتی است که منجر به تقویت یاد مرگ و اصلاح نگرش نسبت به مرگ می‌شود و این فرصت همچنین می‌تواند نگرش نسبت به دنیا را

تعطیلی مراکز دانشگاهی، تحقیقاتی و آزمایشگاهی، صرف انرژی برای تدریس مجازی و خستگی‌های ناشی از کرونا، از جمله تهدیداتی هستند که باعث می‌شوند میزان پژوهش کاهش یابد. خلاقیت با انجام فرصت‌هایی مانند تدریس مجازی، آشپزی، ارتباطات، بازی با فرزندان، کاردستی با وسایل بافتنی و تهیه دستی وسایل بهداشتی افزایش می‌یابد و همچنین این مقوله در اثر تهدیداتی مانند کاهش رفت و آمدها، بی‌حوصلگی و افزایش مشغله‌های کاری کاهش می‌یابد. از جمله فرصت‌های ناشی از کرونا در تدریس می‌توان به تولید محتوای الکترونیکی، افزایش سطح سواد معلمان در حیطه فضای مجازی، در اختیار داشتن زمان بیشتر برای تدریس و... اشاره کرد؛ و از جمله تهدیدهای ناشی از کرونا در این مقوله می‌توان به کاهش یادگیری دانش‌آموزان، توانایی کم معلمان و دانش‌آموزان در استفاده از فناوری، مبتلا شدن به آسیب‌های اخلاقی فضای مجازی و... اشاره کرد. ارزش‌یابی‌های متعدد، استفاده از ابزارهای متنوع ارزش‌یابی، افزایش بازخوردهای توصیفی و... از جمله فرصت‌های ارزش‌یابی هستند و غیرواقعی بودن نتایج ارزش‌یابی، اهمال کاری بعضی دانش‌آموزان در انجام ارزش‌یابی و... از جمله تهدیدهای ارزش‌یابی هستند. باتوجه به یافته‌های این پژوهش، پیشنهاد می‌شود که از تمامی تهدیدها و فرصت‌های بیماری کرونا در این پژوهش برای تدوین برنامه‌های جامع جهت استفاده از فرصت‌های آن و رفع تهدیدهای ناشی از آن استفاده گردد.

دچار تغییر و تحول جدی قرار دهد؛ به طوری که فرد به امور معنوی بیش از امور مادی توجه کند. تعطیلی مشاغل، فرصتی است که باعث می‌شود اکثریت مردم به صورت اختیاری برای کمک مادی و معنوی به قشری که از لحاظ اقتصادی تحت فشار هستند، بسیج شوند و لذا این امر منجر به تقویت نیکوکاری، احسان و انفاق می‌شود. توکل و ایمان به خدا، عمل انتخابی آگاهانه، از جمله فرصت‌هایی هستند که به تقویت صبر کمک می‌کنند و ترس، استرس، مشغله‌ها و فشار تدریس مجازی و عدم ارتباط به مردم، از جمله تهدیدهایی هستند که منجر به کاهش صبر می‌شوند. از جمله فرصتی که منجر به تقویت احترام نسبت به اطرافیان می‌شود، ترس ناشی از احتمال ابتلای به کروناست؛ و از جمله تهدیداتی که منجر به کاهش احترام نسبت به اطرافیان می‌شود می‌توان به کاهش صبر و حوصله و درگیری لفظی با اطرافیان اشاره کرد. گذراندن وقت بیشتر در خانه، توجه به نیازهای هم‌دیگر و مراقبت از سلامت هم، فرصت‌هایی هستند که صمیمیت در بین اعضای خانواده را تقویت می‌کند و دعوای بین اعضای خانواده، ناشی شده از فشار اقتصادی بر خانواده، عدم حضور در جامعه، خستگی و فشار کاری، اضطراب، استرس و ترس از مرگ، از جمله تهدیدهایی هستند که منجر به کاهش صمیمیت بین اعضای خانواده می‌شوند.

۲) فرصت‌ها و تهدیدهای ناشی از ویروس کرونا در بعد عقلانی شامل مقوله‌های تفکر و ژرف‌نگری، ذهنیت فلسفی، سکوت و خاموشی، مطالعه، پژوهش، خلاقیت و نوآوری، تدریس / یاددهی - یادگیری و ارزش‌یابی می‌شود. از جمله فرصت‌هایی که منجر به تقویت تفکر و ژرف‌نگری می‌شود می‌توان به تفکر در اموری مانند ویروس کرونا، پیامدهای آن و نسبت آن با دیگر امور عالم بخصوص مباحث دینی، مطالعه کتاب‌های علمی و فلسفی در ایام کرونا و تفکر در مورد مرگ و ارزش دنیا اشاره کرد. کاهش حضور در جامعه و افزایش ساعات حضور در خانه، فرصت‌هایی هستند که باعث افزایش سکوت می‌شوند و افزایش گفت‌وگوی ناشی از حضور زیاد در خانه و حضور دائم در فضای مجازی، تهدیداتی هستند که منجر به کاهش سکوت در افراد می‌شوند. افزایش مطالعه در ایام همه‌گیری کرونا ناشی از فرصتی مانند افزایش اوقات فراغت در خانه است و همچنین کاهش مطالعه در این ایام ناشی از مشغله‌های کاری، خستگی و بی‌حوصلگی است. افزایش اوقات فراغت نیز فرصتی است که باعث افزایش پژوهش در مسائل مختلف می‌شود و

Trucharte A., Bental R. P., 2021, "Post-Traumatic growth and stress-related responses during the COVID-19 pandemic in a national representative sample: The role of positive core beliefs about the world and others", *Journal of Happiness Studies*, v. 22, p. 1-21.

Yıldırım, M., Güler A., 2020, "COVID-19 severity, self-efficacy, knowledge, preventive behaviors, and mental health in Turkey", *Death studies*, v. 46, p. 1-8.

منابع

- اسکندریان، غلامرضا، ۱۳۹۹، «ارزیابی پیامدهای ویروس کرونا بر سبک زندگی (با تأکید بر الگوی مصرف فرهنگی)»، *ارزیابی تأثیرات اجتماعی*، ش (۲)۱، ص ۸۵-۶۵.
- تاجبخش، غلامرضا، ۱۳۹۹، «واکاوی سبک نوین زندگی در عصر پساکرونا»، *مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی*، ش (۳۵)۱۰، ص ۳۴۰-۳۶۱.
- چیت‌ساز، محمدجواد، ۱۳۹۹، «کرونا و دینداری: چالش‌ها و تحلیل‌ها»، *ارزیابی تأثیرات اجتماعی*، ش (۲)۱، ص ۱۵۱-۱۶۲.
- شهید، شیما و محمدتقی محمدی، ۱۳۹۹، «آثار روان‌شناختی گسترش بیماری کوید - ۱۹ بر وضعیت سلامت روان افراد جامعه: مطالعه موردی»، *طب نظامی*، ش (۲)۲۲، ص ۱۸۴-۱۹۲.
- علیپور، ابراهیم و اکرم قربانی قمی، ۱۳۹۹، «خیزش تفکر الهیاتی - فلسفی در بحران کرونا (مروری بر معناداری زندگی، مرگ‌اندیشی و معنویت‌گرایی)»، *قبسات*، ش (۹۶)۲۵، ص ۱۸۱-۲۰۹.
- فتاح‌نژاد، کورش و ویدا اندیشمند، ۱۳۹۸، «تجربه زیسته معلمان از اثربخشی ارزش‌یابی توصیفی در مقطع ابتدایی با رویکرد پدیدارشناختی»، *رویکردهای پژوهش نوین در مدیریت و حسابداری*، ش (۲۱)۳، ص ۵۳-۶۲.
- فراهانی، محمدتقی و همکاران، ۱۳۹۹، «تغییرات نگرش، باور و ارزش در سطوح فردی و فرهنگی و همه‌گیری کوید ۱۹»، *پژوهش در سلامت روان‌شناختی*، ش ۱، ص ۱۵۱-۱۵۰.
- کریمی، محمدکاظم، ۱۳۹۹، «پیامدهای فرهنگی و معنوی کرونا»، *ردتوشه (مبلغان)*، ش (۲)۱، ص ۳۹-۵۰.
- گال، مردیت و همکاران، ۱۳۸۶، *روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی*، ترجمه احمدرضا نصر و همکاران، تهران، سمت.
- نوحی، شهناز و همکاران، ۱۳۹۹، «نقش سلامت معنوی و مقابله مذهبی در پیش‌بینی اضطراب مرگ در بیماران مبتلا به ویروس کرونا»، *روان‌شناسی*، ش (۲۶)۱۴، ص ۳۹-۴۲.
- وکیلی، سمیرا و همکاران، ۱۳۹۹، «نقش فراهیجان‌های مثبت و منفی، باورهای مذهبی و تاب‌آوری در پیش‌بینی اضطراب کرونا مبتلایان به بیماری دیابت نوع دو»، *پژوهش پرستاری*، ش (۲)۸، ص ۸۳-۹۲.
- Arslan, G., Yıldırım M., Aytac M., 2020, "Subjective vitality and loneliness explain how coronavirus anxiety increases rumination among college students", *Death studies*, v. 46, p. 1-10.
- Kowalczyk, O., Krzysztof R., Montane X., Pawlischak W., Tylkowski B., Bajek A., 2020, "Religion and Faith Perception in a Pandemic of COVID-19", *Journal of religion and health*, V. 59, p. 2671-2677.
- Rababa, M., Hayajneh A. A., Bani-Iss W., 2021, "Association of Death Anxiety with Spiritual Well-Being and Religious Coping in Older Adults During the COVID-19 Pandemic", *Journal of religion and health*, V. 60, p. 50-63.
- Stieger, S., Lewetz D., Swami V., 2021, "Emotional Well-Being Under Conditions of Lockdown: An Experience Sampling Study in Austria During the COVID-19 Pandemic", *Journal of happiness studies*, v. 22, p. 1-18.
- VanderWeele, T. J., 2020, "Love of neighbor during a pandemic: navigating the competing goods of religious gatherings and physical health", *Journal of religion and health*, V. 59, p. 2196-2202.
- Vazquez, C., Valiente C., García F. E., Contreras A., Peinado V.,